

ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВО ВЛАСНОСТІ» В МІЖНАРОДНІЙ І ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМАХ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

INTERPRETATION OF CATEGORY “PROPERTY RIGHTS” IN THE INTERNATIONAL AND EUROPEAN SYSTEMS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

Громяк А.В., аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу тлумачення права власності в міжнародній і європейській системах захисту прав людини. З'ясовано особливості визначення права власності відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та протоколів до неї, а також практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Також, проаналізовано інші міжнародні акти, що регулюють питання власності та зауважено на тлумаченні права власності за національним законодавством та співвідношенні з міжнародним тлумаченням.

Звернено увагу на те, що право власності не було виділене у Конвенції як окреме право, але стаття 1 Першого протоколу передбачила, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави запроваджувати такі акти, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів.

Підсумовано, що у сьогоденних умовах стрімкого розвитку відносин власності та розвитку пріоритетів держав щодо регулювання таких відносин, інститут права власності збільшив свої межі регулювання від національного права і закріпився на міжнародному універсальному та регіональному рівнях, наближаючи право власності до статусу природних прав людини. Крім того, зроблено висновок про збільшення впливу міжнародного права та розширення компетенції наднаціональних органів і інститутів у галузі регулювання майнових правовідносин. Тому доволі складно надати єдину дефініцію поняттю права власності в сфері міжнародного права, яке було б універсальне для усіх держав. Водночас, міжнародно-правові акти здійснюють прямий вплив на розвиток національного законодавства в сфері захисту права власності та стимулюють дотримуватись основних принципів міжнародного права.

Ключові слова: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, тлумачення права власності, міжнародна система захисту прав людини, європейська система захисту прав людини, захист прав людини, майно, власність, право власності.

The article analyses the interpretation of property rights in the international and European systems of human rights protection. The author identifies the peculiarities of the definition of property rights under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention) and its protocols, as well as the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR). The author also analyses other international acts regulating property issues and focuses on the interpretation of property rights under national law and their correlation with international interpretation.

It is noted that the right to property was not singled out in the Convention as a separate right, but Article 1 of Protocol 1 provides that every natural or legal person has the right to peaceful enjoyment of his possessions; no one shall be deprived of his property except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and the general principles of international law. However, the preceding provisions do not in any way limit the right of the State to enact such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest.

It is concluded that in today's environment of rapid development of property relations and development of the priorities of States with regard to regulation of such relations, the institution of property rights has expanded its scope of regulation from national law and has gained a foothold at the international universal and regional levels, bringing property rights closer to the status of natural human rights. In addition, the author concludes that the influence of international law has increased and the competence of supranational bodies and institutions in the field of property relations regulation has expanded. Therefore, it is quite difficult to provide a single definition of the concept of property rights in the field of international law which would be universal for all States. At the same time, international legal acts have a direct impact on the development of national legislation in the field of property rights protection and encourage compliance with the basic principles of international law.

Key words: European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, interpretation of property rights, international human rights system, European human rights system, human rights protection, property, ownership, property rights.

Право власності є одним з фундаментальних прав людини, яке охороняється національним і міжнародним законодавством.

Єдиної думки серед юристів-міжнародників стосовно існування у міжнародному праві власного підходу до тлумачення поняття права власності немає. Одні автори зазначають, що право власності є категорією суто національного права. Інші вважають, що категорія права власності міжнародному праву відома, але її зміст не збігається з тим, що прийняте у національних правових системах.

Розглянемо історичну ретроспективу формування поняття права власності в міжнародній та європейській системах захисту прав людини. Так, упродовж тривалого часу право власності підтримувалось лише на національному рівні та захищалося тільки правовою системою держав, а міжнародне право в переважній більшості захищало права іноземних власників.

Вперше на рівні універсальних міжнародно-правових документів право власності отримувє своє закріплення у статті 17 Загальної декларації прав людини 1948 року (далі – Декларація) у такому вигляді:

1. Кожна людина має право володіти майном як одноосібно, так і разом з іншими.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Хоча за своєю юридичною природою Декларація має рекомендаційний характер, проте більшість її положень визнається юридично обов'язковими в статусі звичаєвих норм загального міжнародного права [1].

Центральною міжнародною угодою щодо прав людини у Європі стала Конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 року. Проте, поняття права власності як такого, не було виокремлено в тексті самої Конвенції. Згодом, статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожному було гарантовано право на повагу свого майна і встановлено певні гарантії прав приватних осіб у випадку втручання держави в їхні права. Варто зазначити, що Конвенція не містила положень щодо захисту права власності або інших прав на майно, оскільки держави-учасниці не змогли дійти консенсусу щодо чітких меж цього поняття. В контексті статті 1 Першого протоколу поняття «майно» має автономне та широке значення. Доволі часто дане

поняття може не співпадати з національним розумінням, що призводить до низки проблем при правозастосуванні. Проте, держава не може на власний розсуд тлумачити його і повинна забезпечувати захист права на мирне володіння майном відповідно до тлумачень Європейського суду з прав людини, оскільки суд з прав людини є єдиним органом, уповноваженим офіційно тлумачити і роз'яснювати формулювання положень Конвенції та протоколів до неї. Реалізуючи цю компетенцію, він тим самим розширює межі дії Конвенції і наповнює її положення новим змістом. Відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції визначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [2].

Оскільки Конвенція ратифікована Верховною Радою України, вона може застосовуватися українськими судами так само, як і українське законодавство. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-ІVІ українські суди мають застосовувати у розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права [4].

Окремі норми щодо захисту права власності знайшли своє відображення в нормах міжнародного гуманітарного права. Відповідно до статті 53 Женевської конвенції 1949 року «Про захист цивільного населення під час війни» забороняється знищення рухомого та нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю, за умови це не являється абсолютно необхідним для воєнних операцій [3].

Тож, питання щодо правового регулювання права власності закріплене на міжнародному рівні, однак єдиного розуміння щодо його дефініції наразі немає.

Прецедентна практика ЄСПЛ, та зокрема стаття 1 Першого протоколу до Конвенції містить три чітких норми:

- 1) закріплює принцип мирного володіння майном;
- 2) містить умови позбавлення такого права;
- 3) визнає право держав здійснювати контроль за використанням майна в загальних інтересах [5, с. 174].

При цьому, важливо зазначити, що ці норми є взаємопов'язаними між собою, а не самостійними.

Існує окрема думка науковців про те, що об'єктом захисту може бути будь-який об'єкт, що має майнову цінність чи майновий інтерес, визнаний законодавством держави [6].

З огляду на вищевикладене, відповідно до статті 1 Протоколу першого можна виділити дві основні категорії майна:

- 1) наявне майно, що охоплює об'єкти права власності в їх класичному розумінні;
- 2) так звані «активи», в тому числі вимоги, щодо яких заявник може мати «легітимні очікування» ефективного права розпорядження майном або майно, що становить економічний інтерес [7, с. 105].

Практикою ЄСПЛ виділяється три критерії, згідно з якими певні дії чи бездіяльність можуть кваліфікуватися національними судами, як допустиме та правомірне втручання держави в таке право.

У випадку, якщо хоча б одного критерію із перелічених не буде дотримано, то Європейським судом з прав людини буде констатовано порушення державою

статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Окремо варто зазначити, що втручання в право на мирне володіння майном повинне здійснюватись з дотриманням «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи. Зокрема має існувати пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються та метою, якої прагнуть досягти шляхом позбавлення особи даного права. Однак, варто зауважити, що держава може обмежити здійснення права на власність використовуючи законні інструменти, зокрема «в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом».

Варто зауважити, що серед науковців часто зустрічається думка науковців, що задля кращого розуміння поняття права на мирне володіння майном, варто його досліджувати через призму поняття «втручання» у таке право.

Механізми захисту права власності передбачені Конвенцією однаково захищають право власності як фізичних, так і юридичних осіб, що часто не відбувається в українському законодавстві [9, с. 308], а статтею 1 Протоколу № 1 захищається традиційна концепція власності, що включає рухоме та нерухоме майно (права *in rem*), взаємовідносини між приватними особами (права *in personam*), публічні взаємовідносини, інтелектуальну власність [2]. Питання про майно виникає тільки тоді, коли особа може претендувати на відповідну власність, тобто мати на неї право. Саме по собі право на майно може розглядатися за змістом ст. 1 Першого Протоколу, якщо таке право буде конкретним і належним чином визначеним у заявах, які подаються до ЄСПЛ. Разом із тим положення ст. 1 Першого Протоколу не гарантують жодного права на те, щоб стати власником того чи іншого майна [2].

Характерними для власності є право користування, володіння та розпорядження. Відповідно до положень Конвенції визначення користування власністю не надається, але наявні прецеденти дають можливість дійти висновку, що власник може бути зобов'язаний робити певні дії щодо своєї власності, а також права щодо користування цією власністю можуть бути обмежені державою. Право розпорядження власністю відповідно до ст. 1 Першого Протоколу є традиційним і фундаментальним аспектом права власності. Це право передбачає можливість вступу власника у правові відносини з іншою особою, незалежно від форми, в якій ці відносини відбуваються [7, с. 105].

Згідно з практикою ЄСПЛ виділяють дві ознаки для кваліфікації такого об'єкта правовідносин як «майно»:

1. Економічна цінність (поширюється на оборотоздатні об'єкти незалежно від їх природи (матеріальної чи нематеріальної);
2. Реальність (майно повинно реально існувати, бути наявним, а не до права набувати власність) [10].

Щодо подальшого вдосконалення тлумачення поняття майна, можна прогнозувати, що у разі розумного використання практики ЄСПЛ при здійсненні судочинства, може зменшитися кількість звернень проти нашої держави до Європейського суду з прав людини зі скаргами про порушення права власності в Україні прав, гарантованих конвенцією. Однак використання норм Конвенції має бути доцільним, адже у випадку, якщо в національному законодавстві питання повністю врегульоване і це законодавство відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини, то в такому разі, як це не дивно, використання Конвенції може суперечити принципу правової визначеності стосовно конкретного рішення суду.

Отже, враховуючи те, що Конвенція є міжнародним договором, а процес тлумачення і застосування її положень відповідає міжнародно – правовим правилам, справедливо зазначити таке: на рівні ЄСПЛ сформувався власний підхід до розуміння категорії права власності, що відрізняється від підходів до тлумачення права власності на національному рівні.

Таблиця 1

Критерії класифікації дій чи бездіяльності як допустиме та правомірне втручання держави в майно

Критерії класифікації дій чи бездіяльності як допустиме та правомірне втручання держави в майно
Чи відповідає таке втручання вимозі законності?
Чи здійснюється таке втручання у відповідності до суспільного інтересу?
Чи є втручання співмірним переслідуванню цілям? [8]

З огляду на вищевикладене, в європейській системі захисту права власності немає єдиного універсального визначення права власності та поняття майна, адже концепція права власності не обмежується матеріальними речами і містить весь спектр нематеріаль-

них об'єктів – від інтелектуальної власності до прав вимоги (грошові вимоги до держави через повернення податків, відшкодування шкоди в процесі адміністративних проваджень тощо) та перебуває у постійному розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_535
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 3135-VI від 15.03.2011) / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
5. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції Конвенції про захист прав та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. Вип. 10. 2016. С. 173–176. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/10/35.pdf>
6. Трішичева А. Що таке право власності та як його захистити в ЄСПЛ? Юридична газета URL: <https://yur-gazeta.com/publications/events/shcho-take-pravo-vlasnosti-ta-yak-yogo-zahistiti-v-espl.html>
7. Музика Л. А. Вплив судової практики на регулювання цивільно-правових відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. Вип. 6. С. 104–107.
8. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини. Київ. 2018. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_cory-1.pdf
9. Горобець Н. Г. Поняття та сутність права власності в контексті Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини. 2014. Вип. 4. С. 307–312. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2014_4_75.
10. Ільяшенко А. Практика ЄСПЛ щодо захисту власності: що нового. *Юрист&Закон*. Вип. 43. 2020. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014309